

ימי עיון בתנ"ך תשע"ח

שלמה המלך דמותו וספריו בפרשנות הפילוסופית של הראשונים (שיעור מס' 17)

ד"ר יוסי מרציאנו (yossi.marciano@gmail.com)

חכמת שלמה

1. **וידבר על העצים** – וכי אפשר לאדם לדבר על העצים? אלא אמר שלמה מפני מה מצורע זה מיטהר בגבוה שבגבוהים ובנמוך שבנמוכים... **על הבהמה** – מפני מה בהמה ניתרת בשני סימנים ועוף נותר בסימן אחד... **ועל הרמש** – מפני מה שמונה שרצים שכתורה הצדן והחובל בהם בשבת חייב ושאר כל השרצים השקצים והרמשים פטור? **ועל הדגים** – מפני מה כל בהמה חיה ועוף טעונים שחיטה ודגים אינם טעונים שחיטה? (קהלת רבה ז)
2. וא-להים חנן אותו גם בידיעת דרך המלחמה ברוחות רעות, לתועלת ולארוכה לבני אדם. הוא גם חיבר פזמונים, בהם מקילים את המחלות, והשאיר אחריו נוסחי השבעות, בהם יכולים בני אדם, שדבקו בהם רוחות רעות, לגרשם בלי שיחזרו. (קדמוניות היהודים, ח, ב:ה.)
3. ולא הארכתני לדבר בענין זה אלא מפני ששמעתי וגם פירשו לי' ששלמה חבר ספר רפואות שאם חלה אדם באיזו מחלה שהיא פנה אליו ועשה כמו שהוא אומר ומתרפא, וראה חזקיה שלא היו בני אדם בוטחים בה' במחלותיהם אלא על ספר הרפואות עמד וגנזו. ומלבד אפסות דבר זה ומה שיש בו מן ההזיות, הגה ייחסו לחזקיה וסיעתו שהודו לו סכלות שאין ליחס דוגמתה אלא לגרועים שבהמון. ולפי דמיונם המשובש והמטופש אם רע אדם ופנה אל הלחם ואכלו שמתרפא מאותו הצער הגדול בלי ספק, האם נאמר שהסיר בטחונו מה' ? והוי שוטים יאמר להם, כי כמו שאני מודה לה' בעת האוכל שהמציא לי דבר להסיר רעבוני ולהחיותני ולקיימני, כן נודה לו על שהמציא רפואה המרפאה את מחלתי כששתמש בה, ולא הייתי צריך לסתור פירוש זה הגרוע לולי פרסומו. (רמב"ם פירוש המשנה פסחים ד, ט)
4. אמר החבר: ומה תאמר בחכמת שלמה, וכבר דבר על כל החכמות בכוח אלוקי ושכלי וטבעי, והיו אנשי העולם באים אליו להעתיק חכמתו אל האומות עד הודו, וכל החכמות הועתקו שורשיהן וכללם מאתנו אל הכשדים תחילה ואחר כך אל פרס ומדי

ימי עיון בתנ"ך תשע"ח

ואחר כך אל יוון ואחר כך אל רומי, ובאורך הזמן ורוב המוצעים לא נזכר בחכמות שהם הועתקו מן העברים אך מן היונים והרומים ... [כוזרי, מאמר שני, סו]

5. וחכמי העולם אומרים על ארסטו הנודע לפילוסוף, שהספרים המעטים ההמה כי"ג ספרים הנמצאים היום המיוחסים לו, שהם גנובים אתו מספרי שלמה ע"ה, שמצא בירושלים במלוך אלכסנדרוס על העולם ועבר בירושלים, כי רבו היה [ר' שמריה אקריטי, הפירוש הארוך לשה"ש]

6. ידענו שבהביעו דעותיו במלים אלה היתה כוונתו לחבבו על הכלל ולעורר תשוקה אליו. והנה ההמון יחזיקו בפשוטו וכשיחכימו קצת יהרהרו בשכלם כי לא יעלה על הדעת שאיש כמוהו ע"ה כיוון לפשט קלפות מלותיו... וכך יתעוררו לחקור את סודותיו בקנותם דעה ממי שיסביר אותה להם... וזאת שיטת ההודים בספרם שקראו לו 'כלילה ודמנה' דברו דברי משל בצורת שיחות בין חיות ועופות והגדילו לעשות שקשטוהו בצוירים, שירוצו ההמונים וייהנו מחכמתו ויתענגו עליו עד שיגבר שכלם וימצאו את ההשגות והחכמות הצרורות תחתיהן... (ר' יוסף אבן עקנין פירוש לשיר השירים) והנה הרעיונות לא ישתנו בהשתנות האומות רק אחדים הם בדיוק לכלם, ואילו המלות המורות על המושכלות אינן אחדות אצל כל האומות אלא משתנות (ר' יוסף אבן עקנין פירוש לשיר השירים)

7. **וידבר על העצים** – מבואר שהוא ענין חכמת הטבע, ובכלל באור מעשה בראשית ומעשה מרכבה, הנמאסים אצל המונינו בעונותם. וכן בעונותינו אבדנו ספרי שלמה וספרי יותר חכמינו ונשארו עניני החכמות מיוחסים לאפלאטון ואריסטו. [ר' יוסף כספי]

8. **נתתי לך לב חכם ונבון אשר כמוך לא היה לפניך ואחריו לא יקום כמוך** אשוב כי רמז על זה שחכמתו תהיה גדול מחכמת דוד ומחכמת המלך הבא אחריו או שחכמתו תהיה גדולה מחכמת כל בני הדור שהיו לפניו ומכל הבאים אחריו כי הוא דבר זר מאד שלא ימצא אחריו בעת מהעתי' חכם כמוהו אם לא שנתן לו הש"י מהחכמה האלהית בדרך המופת, מה שלא יתכן השגתו לאחר, ולא אשער איך יתכן שיצוייר זה. והנה יתבאר ממה שיבא קצת ביאור שהענין הוא כמו שבארנו כי ספר שהיתה חכמתו למעלה מחכמת האנשי' רמוז אליהם והם איתן האזרחי והימן וכלכל ודרדע בני מחול: רלב"ג:

ימי עיון בתנ"ך תשע"ח

9. לפי שהחוקר בעינו יצטרך אל השאלה והתשובה והמשא והמתן בדברים להוציא מהם מושכליו... שכל חכמתם הוא בחקור ושאל מהו זה ומה טבעו? מבלי שידעו אמתת שום דבר, ולכן כאשר יעד בשלמות משיח צדקנו מהרה יגלה, אמר (ישעיה י"א ב' ג') ונחה עליו רוח ה' רוח חכמה ובינה וגו' והריחו ביראת ה' לא למראה עיניו ישפוט ולא למשמע אזניו יוכיח, רצה שלא תהיה חכמתו מן דרך החוש כענין החוקרים, כי אם בשינוח עליו רוח השם להודיעו הדברים על דרך הפלא מלמעלה למטה בדרך השני הזה.

ומזה הדרך השני היתה חכמת שלמה, כי כאשר שאל מאת האלקים לב שומע, ר"ל שכל מוכן להבין אמרי בינה ולהשיג האמת מתוך עינו וחקירתו בדרך הראשון, השיבו ית' יען אשר שאלת את הדבר הזה והוא הבן לשמוע משפט, ר"ל חן ושכל טוב להבין עניני המשפט, הנה עשיתי כדברך לתת לך לב שומע ושכל מוכן להבין דבר המשפט, ונוסף על זה הנה נתתי לך לב חכם ונבון אשר כמוך לא היה לפניך, ר"ל שכל נקנה וחכם מקיף בכל המושכלות, לא מפאת חקירתו כי אם במתנה מיד האלקים ובחסד עליון, ולהיות קנין חכמתו בזה הדרך השני על דרך הפליאה באמצעות השפע האלקי שחל עליו פתאום, אמר "אשר כמוך לא היה לפניך ואחריו לא יקום כמוך", לפי שכל החכמים שהיו לפניו ולאחריו נתחכמו בדרך הראשון מהעיון והחקירה, ולא נמלטו מהחסרונות החמשה אשר יקרו בהשגה האנושית אשר הגיע בדרך החוש והדמיון ומהמאוחר אל הקודם, אמנם שלמה נתחכם בדרך השני על דרך הפלא, ולזה נתעלה על כל החכמים שהיו לפניו ולאחריו ולא מצאוהו החסרונות אשר מצאו להם, כי הוא לא קנה חכמתו בעמל הלמידה וטורח החקירה ושקידת העיון ולא באורך הזמן ואחור הנסיונות, אבל בחלום חזיון לילה היתה עליו יד ה' וימלא אותו בחכמה בתבונה ובדעת ובכל מלאכה, וישכב בלילה אחת איש בער לא ידע ויקץ משנתו חכם כמלאך האלקים. וכבר העידו חז"ל על זה (פסיקתא רבתי ועיין ריש מדרש קהלת) באמרם כשהקיץ שלמה משנתו שמע עוף מצפצף והבין צפצופו ושמע כלב נובח והבין לשונו, רמז בזה שמיד כשהקיץ בלי למוד ועיון השיג טבעי הדברים וצורתיהם המיניות אשר בהם יובדלו, והשיג סגולותיהם וקולותיהם המיוחדות מצד ההברה שכבר קדם במהות כל אחד מהם.

וכתב ה"ר לוי בן גרשום שהיה זר מאד שלא ימצא בעת מהעתים חכם כשלמה המלך, אם לא שנתן השם יתברך לו מהחכמה ע"ד המופת מה שלא יתכן השגתו לאחר, ולא אשער איך יתכן שישוער זה? והתימה מזה החכם איך לא סבל לבו שע"ד הנס יוכל שלמה להתחכם יותר ממנו? ואם היה הוא מאמין ענין הנסים והיכולת האלקי כראוי לא היה אומר זה. הנה התבאר ששלמה המלך ע"ה נשלם בכל מיני הידיעות הטבעיות הלימודיות, האלהיות, המידותיות והתורניות.

ימי עיון בתנ"ך תשע"ח

10. ...מפני שאותו המלך שיעמוד מזרע דויד בעל חכמה יהיה יתר משלמה, ונביא גדול הוא קרוב ממשוה רבנו; ולפיכך ילמד כל העם ויורה אותם דרך ה', ויבואו כל הגויים לשומעו, שנאמר "והיה באחרית הימים, נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים" (ישעיהו ב,ב). [רמב"ם, הלכות תשובה ט, ט]

ספרי שלמה

11. **שלשת אלפים משל** – שלשת למודי משלות, שלש פעמים כתוב 'משלי שלמה' בספר משלי.

ויהי שירו חמשה – שלשה אלה, ושיר השירים, וקהלת.

ואלף – בכל אחד כדי הוא ללמוד ומדרש אגדה (בבלי ערובין כ"א): שהיה אומר בכל פסוק שלשת אלפים משל, ועל כל משל, אלף וחמשה טעמים. [רש"י]

12. **ויהי שירו חמשה** – מכל הספרים שעשה כשאתה כוללן נמצאו כולן חמשה ספרים בין קהלת ושיר השירים.

ואלף – ומכולם אתה למד. [ר' יוסף קרא]

13. ילמדנו רבנו מה פרוש מה שאמר על אדוננו שלמה **'וידבר שלשת אלפים משל ויהי שירו חמשה ואלף'** [מלכים א' ה, יב]. האם המשלים והשיר האלה עדיין נמצאים באומה או אבדו. יורנו אדוננו ושכרו כפול.

תשובה: לפי עניית דעתי אין אלה ספריו עליו השלום הנמצאים. כי מאמריו ע"ה החכמיים אין כלם נמצאים אצלנו, כדברו על הצמחים והחיות אשר פרש הכתוב שהוא דבר עליהם כמו שאמר **'וידבר על העצים וכו''** [שם, שם, יג] אין בידינו שום דבר מהם, ואפשר שהם אבדו מן האומה בגלות. [שו"ת ר' אברהם בן הרמב"ם סימן לו]

14. וכתב אבא מרי מ"כ כי שלמה המלך

[א] עשה משלי להזהיר האשה החוטאת בהסתת הנחש

ועשה ספר קהלת על ענין האדם הקדמוני הנגרש מגן עדן בהסתת האשה החוטאת בהסתת הנחש,

ועשה שיר השירים על ענין אכילת עץ החיים להורות שאינה נמנעת לאדם רק אפשרית.

[ב] גם אפשר לומר כי עשה ספר קהלת כנגד האדם מצד דביקות חומרו ונפשו הטבעיים עם נפשו החיונית, ועשה ספר משלי

כנגד האדם מצד דבקות נפשו החיונית עם שכלו, כלומר נפשו השכלית, ועשה ספר שיר השירים כנגד האדם מצד דבקות

שכלו, ר"ל נפשו השכלית עם השכל הנפרד.

ימי עיון בתנ"ך תשע"ח

[ג] או אמור שעשה אותם כנגד הטבעית והחיונית והשכלית.

[ד] או אמור כנגד המעשה והמחשבי והעיוני.

[ה] ונראה כי צורת הדברים הביאו לעשות האחד דברים כפשוטם והאחד דרך משל והאחד דרך שיר.

ואין לומר כי האחד עשה בנערותו והאחד בבחרותו והאחד בזקנתו, כל שכן שאין לומר ששיר השירים עשה בנערותו כי הוא תכלית השגת האדם. ועוד כי שלשתם שלשה חלקי משל אחד ושלשתם נקשרים זה בזה. ועניני האחד נזכר ונרמז בשני...סוף דבר נכתבו באיזה פנים שתמצא השגת שלשתם היתה כאחת כי הכל השגה אחת וענין אחד והא תליא. (ר' משה אבן תבון פשה"ש, עמ' 9)

15. ראה גם כן שיחבר שלמה ספרים על דרך משל וחידיה ושיר, ויהיו עניני החכמות הפרטים כלולים, כמו השלשה ספרים, והם משלי וקהלת ושיר השירים. וראה שיהיו מספקין בזמן הגלות, ויהיו קרובים ליודעים להבין מה שבהם כאילו קראו והבינו אותם הספרים הרבים כולם... ששם בדברים מעטים עניינים רבים. [ר' אברהם קצת, פירוש שיר השירים]

חטאי שלמה

16. ויהי לו נשים – אמר אבן כספי, זה הכין לו בבחרותו בגבורות חכמתו, כמו ששבח עצמו בספר קהלת (קהלת ב'ז-ח') ע"ז וזולת זה, ואז נאמר עליו ויחכם מכל אדם (מלכים א' ה'י"א), א"כ חלילה שעשה זה דרך שטות והוללות, רק רצה לקבץ לו לבדו הפלגת מספרים ממיני הקנינים החצונים כמו שהאריך שם, להעירנו על הפלגת חכמות רבות עם היותו יודע יותר מכל זולתו שדי באחת ובהכרחי, כ"ש שהוא היה אשר אמר ראש ועשר אל תתן לי (משלי ל'ח'), ובפרוש קהלת אאריך. [ר' יוסף כספי]

17. כמו שהעירני החכם ונבון כמהר"ר מנחם מרקאנאטי בספרו הנכבד מפ"י התורה אמר וז"ל: כל ימי נבהלתי. איך נכשל חכם הרזים אחרי הנשים וכל ספר משלי מלא מזה ונתבונני על המבוכה הזאת כי היו לו אלף נשים נכריות הוסר מסוה מעל פני כי אמרו בעלי הקבלה האמיתית כי סכום מדרגות הטמאה שנשפעו מאילן העליון שהוא תפארת מסבת זוהמת הנחש הם אלף כחות, ונקראו נשים נכריות, ושלמה המלך בהיותו קשור באילן ההוא ברוב חכמתו רצה להשלים חכמתו ולהבחין זוהר החכמה ולהשלים סוד האילן ונמשך אחריהן לדעת ולהכיר ולהשלים המדרגה. וזהו שאמר וילך שלמה אחרי עשתרות ולא כתיב ויעבוד שלמה. שהלך לתור ולחפש ולבקש ענין תשלום החכמה דבר על בריו עד שנמשך אחר זה יותר מדי צורכו. והיה לו אשה מאת ה' כי מצוה היא לדעת ולבקש אותו הענין ולהבחין בין טוב לרע, אבל לא להדבק בו עכ"ל. והכתוב אומר על הנשים הנכריות 'בהם דבק שלמה לאהבה' שאהב לדעת משפטי הגוים בהדבקם בכחות הטמאה ועשה נסיונות ומעשים מתייחסים לאלו הכחות ע"י נשיו העמוניות צידוניות מואביות חיתיות לאלהיהם להריק עליהן כחותיהן. ולדעת במה יוכלו

ימי עיון בתנ"ך תשע"ח

ישמרו כח הדבוק בהם. רצה לחקור ולתור מהכחות הטמאה אשר סביב הספירה הנקראת תפארת ... [שער החשק לר' יוחנן אלמנן]

18. שאלה: ילמדנו רבנו פרוש מה שאמר אדוננו שלמה ע"ה 'אל תתן לנשים חילך' [משלי לא, ג] והיו אצלו מאות נשים. יורנו אדוננו.

תשובה: לו היה משובח או בלתי מגונה מה שעשה ע"ה בלקיחת נשים רבות היתה בזה קושיא, אבל מאחר שראינו שהכתוב גנה את המעשה הזה והזכיר שהוא סבת חטא גדול, לא נשארה כאן קושיא. מה שאמר 'אל תתן לנשים חילך' הוא מאמר ראוי לחכמתו, ומה שעשה מתנגד לזה, ועליו הוא נתפס מצד השכל בשביל נגודו לחכמתו ודברו, ונתפס מצד הדין בשביל נגודו לדתו, כי הוא עבר בזה על לאו של תורה 'ולא ירבה לו נשים' [דברים יז, יז], ועל כגון זה נאמר 'הן בקדושי לא יאמין' [איוב טו, טו] ואמר הוא ע"ה בפסוק: 'כי אין אדם וכו' [מלכים א' ח, מו], 'אשר יעשה טוב ולא יחטא' [קהלת ז, כ]. (תשובת ר' אברהם בן הרמב"ם, סימן מה)